

למשמעות סדר השבטים בספר דברי הימים*

מאת
תהלה הרץ

מי יאמר פְּקֻח־קֹחַ¹
מִלְקוֹחַ לִלְקוֹחַ
בְּמִרְקַחַת תַּמְרוּקֵי סַמְמָנִים
סֵפֶר יוֹחֲסִים הַנִּקְרָא דְּבַרֵי הַיָּמִים
כִּי דְּבָרָיו מֵאוּיָמִים מִסוּיָּימִים
מִקוּיָּימִים
בְּמֵאמֶר קָרָא הַדְּרוֹת מְרֵאשׁ²
הַנּוֹתֵן כּוֹחַ לְדָרוֹשׁ
(מתוך הקדמת תלמיד רס"ג לדברי הימים)

ספר דברי הימים נפתח בתשעת פרקיו הראשונים בפירוט של יוחסין: בפרק א', תולדות האנושות מאדם עד אברהם, בקיצור רב, וכן תולדותיהם של ישמעאל ועשיו; ובפרקים ב'-ט' מפורטים ייחוסי שבטי ישראל. לפירוט זה, שעלול

* יסודו של מאמר זה בשיעורים שהועברו במכללה ירושלים ובמדרשת מכללת אפרתה. אני מודה לתלמידות שבזכותן עלו הדברים, נתלבנו והתחדדו - "ומתלמידי יותר מכולן", כפשוטו. במקומות שבהם זכרתי את התלמידה שהעלתה את הדברים, הבאתי הדברים בשם אומרם; אך רבים יותר הדברים שעלו מתוך הלימוד של הקבוצה, ולא הייתה אפשרות לכותבם בשם אומרם.

הרב אביגדור נבנצל שליט"א עבר על הדברים, והערותיו (במקומות שלא שונה המקור על פיהן) הובאו במקומן (מלבד הערה כללית שהעיר כי "אין פרשנות על חלקו הגדול של לוי בספר, כולל מ"ח הערים שקבל". אכן לסוגית מקומו המשמעותי של שבט לוי בספר, בשל אורכה וחשיבותה, נדרש דיון נרחב נפרד, בעזרת 'הנותן כוח לדרוש').

1 לפי לשון ישעיה סא, א - "לְקָרָא לְשִׁבְיָיִם דְּרוֹר וְלְאַסוּרֵיִם פְּקֻח־קֹחַ".

2 לפי ישעיה מא, ד.

להיראות כטכני לכאורה,³ ישנה משמעות רבה, וסודות רבים גנוזים בו. רמז לכך, שרוב דוגמאות חז"ל לדרשות הרבות שניתן היה לדרוש על הספר, בטרם אבדו, הינן על פרקי היחס.⁴

מאמר זה יעסוק בסדר שבו מופיעים השבטים בפרקי היחס. את העובדה שלסדר ישנה משמעות רבה להבנת מהות העניין, ניתן לראות כבר מהעובדה שב'כותרת' יוחסי השבטים (דבה"א ב, א-ב) הם מופיעים בסדר אחד, במבנה ברור (על-פי סדר האמהות – לאה, רחל, בלהה וזלפה – עם יוצא דופן אחד, אליו נשוב בהמשך); ובפירוט היוחסים (דבה"א ב, ג-ט, מד) הם מופיעים בסדר אחר בתכלית. בקריאה ראשונה, סדר פירוט יוחסי השבטים נראה אקראי כמעט.⁵ גם הדגש

3 מה שהוביל לעיסוק מועט בספר ובפרט בפרקים אלה, הן בקרב הפרשנים (כדברי אברבנאל בהקדמתו לשמואל ומלכים), והן בקרב החוקרים (J.T. Sparks, *The Chronicler's Genealogies: Towards an Understanding of 1 Chronicles 1-9*, Atlanta 2008).

4 למשל בפסחים סב, ב; מגילה יג, א; ב"ב צא, ב; סנהדרין ירושלמי פ"ב ה"ג. וכן קובץ מדרשי הספר, שאבד, מכונה 'ספר היוחסין' (פסחים סב, ב).

5 נעשו ניסיונות להסביר את הסדר שבו מפורטים ייחסי השבטים, שהבולט שביניהם הוא ההסבר הגיאוגרפי, שמציג את סדר השבטים כמבוסס על מיקום הנחלות: החל מיהודה ושמעון שבדרום, על פי נחלתם הגיאוגרפית, נגד כיוון השעון (א' דמסקי, "משפחת שאול והידיות באל-גי"ב", בתוך: ז' ח' ארליך (עורך), שומרון ובנימין: קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, א (תשמ"ז), עמ' 22-30). מלבד העובדה שההסבר אינו מתיישב עם נחלת כל השבטים (לוי שכלל לא זכה לנחלה ממוקם באמצע הרשימה, בנימין מופיע פעמיים ללא הסבר, ואף מיקומו של אשר לא מוסבר דיו) – נראה כי יש משהו מעט מאולץ מבחינת אופן סידור הנחלות (מדרום דווקא, ומשמאל לימין). כך גם כיווני הסבר נוספים שהלכו בעקבות ההקשר הגיאוגרפי, כמעגל מדרום לצפון המציב את ירושלים במרכז (י' קיל, דברי הימים א: דעת מקרא, ירושלים תשמ"ז (מבוא), המסביר את סידור השבטים הן באמצעות סמיכות גיאוגרפית והן כנובעים מקשרי נישואין בין השבטים; M. Kartveit, "Names and Narratives: The Meaning of Their Combination in 1 Chronicles 1-9", in: M. Bar-Asher, D. Rom-Shiloni, E. Tov & N. Wazana (eds.), *Shai le-Sara Japhet: Studies in the Bible, its Exegesis and its Language*, Jerusalem 2007, pp. 59*-80*), או חלוקת השבטים לאלה המופיעים לפני שבט לוי, ומסודרים לפי קרבה גיאורפית; ולא לה המופיעים אחריו, ומסודרים מצפון לדרום (S.J. De Vries, 1 and 2), *Chronicles (FOTL)*, Grand Rapids 1989), לא מסבירים באופן ברור את מקומו של כל שבט ושבט בסדר, ובכלל את עצם משמעותו של סדר גיאוגרפי דווקא בספר דברי הימים. הוצע בנוסף הסבר לסדר השבטים על פי מבנה כיאסטי, כאשר שבטי המלוכה, יהודה ובנימין, מקבילים, ושבט לוי מהווה את נקודת המרכז, כמייצג את המקדש (Sparks (לעיל, הערה 4)). גם על גישה זו קיימת ביקורת במחקר בשל האופן המאולץ והלא-מוסבר דיו של המבנה, ומיקוד רק על נושא אחד מתוך הנושאים המרכזיים בכלל הספר תוך התעלמות מהיתר (L.C. Jonker, "A Review of James T. Sparks, *The Chronicler's Genealogies: Towards an Understanding of 1 Chronicles 1-9*", *Catholic Biblical Quarterly* 73 (2011), pp. 367-369), ואף הצעות נוספות שהלכו בכיוון דומה לא מסבירות את מקומו של כל שבט ושבט בסדר השבטים, ואת היעדרם של שני שבטים

שניתן לכל שבט, מעורר תמיהה: מדוע ישנם שבטים שלהם הוענקה 'במה' מכובדת ופירוט רב לתולדותיהם, כמו יהודה ולוי, וישנם שבטים שכמעט אינם מוזכרים? ויתרה מזאת – מדוע ישנם שני שבטים, דן וזבולון, שאינם מוזכרים כלל?⁶ עיון במבנה סדר השבטים בספר מעלה כיוון אפשרי למענה על שאלות אלה.

הדיון שכאן מתבסס על תפיסת ספר דברי הימים כספר 'דרשני', שנכתב בתקופת שלהי גיבוש התנ"ך וחתירתו – ועל כן 'מתכתב' עם שאר ספרי התנ"ך, שלצידם נכתב. על כן ברבות מההתייחסויות לסוגיות שיעלו להלן יידונו על רקע מכלול האזכורים של השבט בספרי התנ"ך, במטרה לחשוף את ההדגשות וההבלטות שיוצר ספר דברי הימים על רקע התנ"ך כולו. קריאה מעין זו נדרשת בספר זה, שאחד הדברים המייחדים אותו ביותר הוא העובדה שרצף האירועים המתואר בו מקביל באופן מלא לספרים אחרים – ועל כן הלימוד בו מוביל את הלומד באופן טבעי לעיון משווה ולאיתור השינויים והרמזים לנכתב בשאר ספרי התנ"ך.

ממנו (Y. Berger, "Chiasm and Meaning in 1 Chronicles", Journal of Hebrew Scriptures 14 (2014), pp. 1-31).

במאמר זה אציג כיוון אחר, שינסה להסביר את סדר הצגת השבטים באופן רעיוני, תוך ניסיון להסביר גם את העדרם לכאורה של זבולון ודן מהרשימה, וכן את סדר השבטים המופיע ב'כותרת' (דבה"א ב, א-ב). ייתכן שהכיוון אינו סותר את הכיוון הגיאוגרפי, אלא שהם משלימים זה את זה; כפי שיובא להלן נראה כי הסמיכות הגיאוגרפית הושפעה גם מסמיכות רעיונית ורוחנית בין השבטים. כמו כן, גם כאן יש להסביר את מיקומו של לוי במרכז כתלוי במבנה-העל של סדר השבטים (עניין שאליו יש להתייחס ביתר הרחבה, ואין כאן די מקום לפרט).

6 אומנם יש שפירשו שבפני עזרא לא היו ספרי תולדותיהם של שבטי זבולון ודן (רד"ק דבה"א ז, א; מלבי"ם שם), אך השאלה בתוקפה עומדת, שהרי יכול היה עזרא להזכיר את יחסיהם הידועים לו – כפי שעשה בנפתלי, שהזכיר את בניו בלבד (דבה"א ז, יג).

יהודה ושמעון – מנהיגות ומבחן

וַיֵּלְכוּ לְמִבּוֹא גְדֹר עַד לְמִזְרַח הַגִּיא
 לְבִקֵּשׁ מִרְעָה לְצֹאֲנֵם: וַיִּמְצְאוּ מִרְעָה
 שָׁמֶן וְטוֹב וְהָאֶרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם וְשִׁקְטָה
 וַיִּשְׁלְוּהָ כִּי מִן־חֶם הַיִּשְׁבִּיִּים שָׁם לְפָנִים:
 וַיָּבֹאוּ אֵלֶּה הַכְּתוּבִים בְּשֵׁמוֹת בְּיָמֵי
 יְחִזְקִיָּהוּ מֶלֶךְ־יְהוּדָה וַיִּכּוּ אֶת־אֶהְלִיָּהֶם
 וְאֶת־הַמַּעֲוִינִים [הַמַּעֲוִינִים] אֲשֶׁר נִמְצְאוּ־
 שָׁמָּה וַיַּחְרִימֵם עַד־הַיּוֹם הַזֶּה וַיֵּשְׁבוּ
 תַּחְתֵּיהֶם כִּי־מִרְעָה לְצֹאֲנֵם שָׁם: וּמֵהֶם
 מִן־בְּנֵי שְׁמַעוֹן הָלְכוּ לְהָר שְׁעִיר אֲנָשִׁים
 חָמֵשׁ מֵאוֹת... וַיִּכּוּ אֶת־שְׂאֲרֵית הַפְּלִטָּה
 לְעַמְלֵק וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה:

(דבה"א ד, לח-מג)

באופן לא מפתיע פירוט השבטים נפתח בשבט יהודה (דבה"א ב, ג-ד, כג) – מנהיגם של השבטים; השבט שמראשיתו בולט כיוזם, מנהיג ודומיננטי בקרב השבטים. בספרנו ליהודה מוקדש חלק מרכזי, גם בפירוט יוחסי השבט, וגם במהלך הספר כולו – שמתייחס למלכות יהודה ולא למלכות ישראל.⁷

שמעון מופיע מיד לאחר שבט יהודה (דבה"א ד, כד-ד, מג). סיפורו של שבט שמעון ייחודי ומורכב בתוך מערכת שבטי ישראל: השבט, יחד עם לוי אחיו, לא זוכה לברכה מאת יעקב אביהם, כי אם לקללה: "אָרוּר אָפֶם כִּי עָז וְעִבְרָתָם כִּי קָשְׁתָּהּ", עד כדי כך שאין כדאי ששם ישראל ייקרא עליהם, בעוד כוחם נותר במלוא ייחודו ועוצמתו ("בְּסֶדֶם אֶל־תָּבֵא נַפְשִׁי, בְּקֶהְלֶם אֶל־תִּחַד כְּבֹדִי") אלא – "אֲחֻלְקֶם בְּיַעֲקֹב וְאֶפְיָצֶם בְּיִשְׂרָאֵל" (בראשית מט, ו-ז). אלה הם השבטים היחידים

7 כמעט כל הפרשנים שעסקו בספר, הדגישו את מרכזיותו של שבט יהודה (ראו למשל המיוחס לרש"י בפירושו לדבה"א ג, ו; רלב"ג בפירושו לדבה"א ט, לט; אברבנאל בהקדמתו לשמואל ולמלכים; המלבי"ם בפירושו לדבה"א יא, א-ג), כך גם במחקר מקובל כי שבט יהודה, כשבט המלוכה, הינו בעל מעמד חשוב בספר דברי הימים (נ' קליין, רשימות היחס של בני יהודה בספר דברי הימים א (ב-32 ד3): ניתוח ספרותי, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן (בתהליך שיפוט); Sparks (לעיל, הערה 4); R. K. Duke, The Persuasive Appeal of the Chronicler: A Rhetorical Analysis, Sheffield 1990; S.L. McKenzie, 1 & 2 Chronicles (AOTC), Nashville 2004; G.N. Knoppers, (1 Chronicles 1-9 (AB), New York 2004.

שיעקב מצביע על הסכנה שהם עשויים להוות לעם,⁸ ולמעשה לא ברור מברכתו עד כמה הם יהיו לחלק מהעם ויזכו למקום משל עצמם בו. אלא, שמסעם של שני השבטים הללו, שנקודת הפתיחה שלהם הייתה שווה – כ"אחים" ש"פלי חמס מְכַרְתֵּיהֶם" (בראשית מט, ה) – פנה במהלך בהיסטוריה של העם לכיוונים שונים ואף מנוגדים.⁹ שבט לוי נטל את עוצמתו המיוחדת, הקנאית והטוטאלית וכיוון אותה במלוא עוצמתה לקדושה (כפי שניתן לראות בחטא העגל), ובכוח זה הפך לשבט המקודש ביותר, היחיד שקדושתו מובטחת לו לנצח, בלא תלות במעשיו של כל פרט בתוך השבט. לעומתו, שמעון לא הצליח לכוון את כוחו למקום חיובי; וכך עוצמתו ההרסנית, שעליה התריע יעקב אביו, הובילה אותו למקום הנמוך ביותר בעם. בולטת ההנגדה שבין שני השבטים: פנחס, "אֲשֶׁר קָנָא לְאֶלְקֵינוּ" (ב מדבר כה, יג), הורג בקנאתו את נשיא שבט שמעון החוטא; ורוב החוטאים בחטא זה (חטא בעל פעור) היו משבט שמעון.¹⁰ בסיכום מעמדם ומקומם של השבטים בעם, בברכות משה לשבטי ישראל, שבט שמעון אינו מופיע כלל – וכך הוא השבט היחיד שאינו זוכה לברכה.¹¹ למעשה השבט אינו מוצא את מקומו בעם גם בשנים שלאחר מכן; גם במוכן הפשוט של המושג, כאשר הוא אינו זוכה לנחלה משל עצמו, אלא מקבל בחסד מנחלתו של יהודה אחיו;¹² וגם מבחינת משמעות הדברים: הוא אינו זוכה ל'מקום', למעמד משלו – מנהיגים לא קמים משבט זה,¹³ שעוצמות רבות כל־כך ליווהו בראשיתו, וללא ברכה או נחלה לא נותר תיעוד וביטוי לכוחו ומשמעותו של השבט.

אך בפירוט יוחסי שבט שמעון בספר, לפתע מופיע סיפור אחר, לא ידוע, על גורלו של השבט.¹⁴ בדברי הימים מסופר כי הסידור של נחלת בני שמעון בתוך

- 8 בדומה לדבריו לשמעון ולוי לאחר מעשה שכם – "עֲכַרְתֶּם אֹתִי הַבְּאִישָׁנִי... וְנִשְׁמַדְתִּי אֲנִי וּבֵיתִי" (בראשית לד, ל).
- 9 ספרי וזאת הברכה, שמת.
- 10 בראשית רבה צט, ח.
- 11 חז"ל מוצאים רמז לו בלוע בשבט יהודה, "שָׁמַע ה' קוֹל יְהוּדָה" (דברים לג, ז, רש"י שם; ספרי וזאת הברכה, שמח).
- 12 "מִחֻבְל בְּנֵי יְהוּדָה נִחְלַת בְּנֵי שְׁמֹעוֹן, כִּי־הָיָה חֶלֶק בְּנֵי־יְהוּדָה רַב מֵהֶם וַיִּנְחְלוּ בְּנֵי־שְׁמֹעוֹן בְּתוֹךְ נַחְלָתָם" (יהושע יט, ט).
- 13 תרגום יונתן בראשית מט, ז; ילקוט שמעוני, שופטים ג, מב. אולם מסוכה כז, ב משתמע שמכל שבטי ישראל קמו מנהיגים (ועיינו ברש"י ד"ה 'שלא העמיד שופט', ולעומת זאת בהקדמת אברבנאל לספר שופטים, ובמהר"ץ חיות שם).
- 14 ובפרקי היחס, שאינם כוללים גם את המאורעות הגדולים שעברו על האנושות ועל העם

ערי יהודה לא החזיק מעמד עד לסוף ימי הממלכה, ובתהליך שהחל בימי דוד והתחזק בימי חזקיהו – נדדו בני שמעון מנחלתם זו, אם כתוצאה מגירושם על ידי בני יהודה,¹⁵ ואם כתוצאה מהתרבותם המהירה עד כדי שהמקום לא הספיק להם.¹⁶ בני שמעון בנדודיהם אחר מקום נחלה חוצים את הירדן דרומית לים המלח, ויוצרים באופן עצמאי נחלה חדשה באזור שכלל לא נכלל בגבולותיה של ארץ־ישראל – אזור הר שעיר שבחלקו התחתון של עבר הירדן. ואכן בני שמעון מוצאים "מְרֵעָה שָׁמֹן וְטוֹב וְהָאָרֶץ רַחֲבַת יָדַיִם וְשָׁקֶט וְשָׁלוֹה" (דבה"א ד, מ), והמקום מספק לצרכיהם: "וַיֵּשְׁבוּ תַּחְתֵּיהֶם כִּי־מְרֵעָה לְצֹאנָם שָׁם" (שם מא).

וכאן מגיע החלק המפתיע של הסיפור: בניגוד למצופה, לאחר ששבט שמעון סוף־סוף זוכים לנחלה משל עצמם, קמים מתוך בני השבט "אֲנָשִׁים חָמֵשׁ מֵאוֹת" (דבה"א ד, מב) – לכאורה ללא כל סיבה, שהרי אין להניח שהמקום רחב הידיים לא הספיק לאותם חמש־מאות איש – ואותם אנשים נפנים להר שעיר "וַיֵּכּוּ אֶת־שְׂאֵרֵי הַפְּלִטָה לְעַמְלֶק וַיֵּשְׁבוּ שָׁם עַד הַיּוֹם הַזֶּה" (שם מג).¹⁷ שבט שמעון, בשל התרחבותו או בשל עידודו ודחיפתו של אחיו יהודה, מגיע לביטוי כוחו ועוצמתו בדרך החיוב: אותה עוצמה הרסנית של הריגת כל אנשי שכם שלא על פי הנחיה אלוקית, מכוונת כעת להשמדת עמלק, הכוח שהעם מצווה להשמידו. זוהי הפעם האחרונה שעמלק מופיע כעם על במת ההיסטוריה. הגשמה עצמית זו מתרחשת ברגע האחרון, בימי חזקיהו המלך, טרם גלות עשרת השבטים ובלבול האומות בידי סנחריב – בטרם ייטמע עמלק בין האומות,¹⁸ ובטרם תאבד ההזדמנות האחרונה של שמעון לזכות לביטוי מהותו וכוחו של השבט, ולמציאת נחלה אליה יוכל לשוב.

הצבת שבט שמעון, שלאורך ההיסטוריה התנ"כית היה האחרון שבשבטי ישראל, במקום של כבוד לצדו של יהודה המנהיג, מעצימה את כוחו של השבט ואת מימוש כוח הנהגתו – שלו זכה גם בזכות התחברותו לכוח הנהגתו של יהודה.

היהודי עד לימי המלוכה, נראה כי לכל אירוע שמוזכר ישנה משמעות רבה להבנת מהות כוחו של השבט.

15 דבה"א ד, כד-מג; וראו במיוחד לרש"י וברד"ק על אתר.

16 ראו ר' קירכהיים (מהדיר), פירוש על דברי הימים: מיוחד לאחד מתלמידי סעדיה הגאון, פרנקפורט-דמיין תרל"ד; מלבי"ם, על אתר.

17 ונראה כי העלייה להר שעיר שכאן נחשבת לחלק מתהליך הגאולה – ראו בבא בתרא קכג, ב (וכן ראו ביומא נד, א – שהיה קודם לבלבול האומות על-ידי סנחריב).

18 משנה ידיים ד, ד.

ראובן, גד וחצי המנשה: ראשוניות וניסיון

וּבְנֵי רְאוּבֵן בְּכוֹרֵי־יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר
 וּבְחֻלּוֹ יִצְוְעֵי אָבִיו נִתְּנָה בְּכֹרְתוֹ לְבְנֵי
 יוֹסֵף בֶּן־יִשְׂרָאֵל וְלֹא לְהִתְיַחֵשׁ לְבְּכֹרָה:
 כִּי יְהוּדָה גָּבַר בְּאָחִיו וּלְנִגִיד מִמֶּנּוּ
 וְהַבְּכֹרָה לְיוֹסֵף:

(דבה"א, ה, א-ב)

ספר דברי הימים הוא היחיד מבין ספרי התנ"ך העוסק באופן ישיר במקומו של ראובן בין שבטי ישראל: מקום מורכב, שהראשוניות נשמרת בו אך משמעותה לכאורה אובדת. בשלושת הפסוקים הראשונים העוסקים בראובן מוזכרת בכורתו בהדגשה, מספר פעמים: "בְּכוֹרֵי־יִשְׂרָאֵל כִּי הוּא הַבְּכוֹר" (דבה"א ה, א), ושוב – "בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל" (שם, ג). הספר מציג לראשונה את מערכת היחסים בין בכורתו של ראובן לבין יהודה ויוסף, שלכאורה ירשו את מקומו: הבכורה נתנה לבני יוסף, ולעומת זאת "יְהוּדָה גָּבַר בְּאָחִיו וּלְנִגִיד מִמֶּנּוּ" (שם, ב) – לא את הבכורה קיבל במתנה, אלא מכוח הנהגתו ועוצמתו הוא זה שהופך לכוח המוביל בעם ולמנהיג השבטים, וזוכה במלוכה.

מתנת הבכורה, שניתנה לבני יוסף, כוללת את זכות הנטילה פי שניים – כאשר שבט יוסף נחל שניים, את נחלת מנשה ואת נחלת אפרים; וכן את זכות הבכורה בפתחת מהלכי ההתקדמות של העם.¹⁹ אך האם ראובן איבד הכל? האם לא נותרה עוד זכות בכורה לשבט? ספר דברי הימים מדגיש שלא כך הוא: "וְלֹא לְהִתְיַחֵשׁ לְבְּכֹרָה!" (ה, א) הבכורה בייחוס השבטים לא ניתנה לבני יוסף, והוא שמורה לשבט ראובן לבדו. בכל רשימה של השבטים, שבט ראובן יופיע ראשון. זכות הראשוניות שמורה לו.²⁰

מה משמעותה של ראשוניות זו? מדוע נשמרה לבני ראובן? בספר בראשית, לכל אורך תיאור היחסים בין השבטים, ראובן מופיע כניסיון ראשוני שלא צולח: הוא מוצא את הדודאים – שמועברים על־ידי אמו לרחל;²¹ הוא מנסה להציל את

19 'משיח בן יוסף'; ראו עוד בהמשך – 'בני יוסף והבכורה'.

20 בב"ר פ"ב נחלקו ר' לוי ור' סימון אם מילים אלו מתייחסות לראובן – שאין מייחסין לו, או ליוסף – שאין מייחסין לו אלא לראובן, ועיינו ברש"י, רלב"ג, מלבי"ם וביאור הגר"א (דבה"א ה, א).

21 אף שבזכות זה נולד יששכר (הערת הרב אביגדור נבנצל שליט"א).

יוסף – אך יהודה הוא זה שמצליח למלטו דרך המכירה;²² הוא מנסה לשכנע את אביו להוריד את בנימין עמם ליוסף – אך יעקב נשמע ליהודה בלבד.²³ ראשוניותו של ראובן נשמרת, כפי שמדגיש ספר דברי הימים, ככל הנראה דווקא כדי להדגיש את משמעותה של ראשוניות זו: את משמעות הניסיון, ההתחלה, השאיפה – גם אם סופם להיתקל בכישלון.

מעניין כי שבטי גד (דבה"א ה, יא-יז) וחצי המנשה (שם, כג-כו), המופיעים כאן לאחר שבט ראובן (שם, א-ג), גם הם שותפים לאותה חוויה של ראשוניות המסתיימת בסוג של כישלון או חוסר מימוש של ראשוניות זו: גד הינו בכורה של זלפה, שהיא השנייה מבין השפחות – בכור לאמו, שלבכורתו לכאורה אין מימוש (שהרי אפילו איננו נחשב כ'בכור השפחות'); מנשה הוא בכורו של יוסף, אך בדיוק כראובן, משמעות בכורתו והגדולה הנלווית אליה מועברת לאחיו הקטן ממנו, עלידי יעקב שמסכל את ידיו.

עוד דבר המאחד שבטים אלו הוא העובדה שהם נחלו בעבר הירדן. האם אין זה אותו עקרון המלווה את מציאות קיומם של שלושת השבטים הללו? שוב יש כאן נחלה במקום ראשוני, משמעות הבכורה אינה קיימת בו באופן מלא; עבר הירדן הוא האזור הראשון שנכבש עלידי העם, אך למעשה איננו חלק אינטגרלי מהארץ.²⁴ ראשוניות גאוגרפית, שאף-על-פיכן אינה מהווה חלק מן המרכז, אלא נותרת שואפת לו.

לוי, יששכר – ומאחורי הקלעים

לוי (דבה"א ה, כז – ו, יט) מסמל את הכוח הרוחני שבעם – כהונה, לוויה ותורה. הוא השבט שנועד לעסוק בצד הרוחני בלבד, כאשר עם ישראל כולו נדרש לתמוך בו לשם כך.²⁵ מה מתאים להוסיף מיד לאחריו את שבט יששכר (שם, ז, א-ה), שבט שעל-פי המדרש בחר לעסוק בתורה בלבד, כשאחיו זבולון תומך בו!²⁶ בשעה

22 אבל הוא הציל את חייו (הערת הרב נבנצל).

23 גם את מעשה בלהה ניתן להבין כניסיון משיחי, שביטויים דומים לו נראים בשושלת המשיחית של בית דוד. אמנם העיר הרב נבנצל כי "ז"ל לא פירשו כך.

24 וממנו אף גלו ראשונים.

25 על מקומו המיוחד של שבט לוי בספר, שבא לידי ביטוי לאורך הספר כולו, לא די כאן המקום לפרט; נזכיר רק שכמחצית מפסוקי הספר מוקדשים לעיסוק בעניינים הנוגעים ללוויה, כהונה ומקדש, ובהדגשה רבה על מקום כוחו של שבט זה בעם ובהנהגתו.

26 בראשית רבה צט, ט. וראו את הערתו של ר' יהודה קיל, שטעם אפשרי לסמיכות בין

שהיוזמה להקדשתו הרוחנית של לוי באה מלמעלה, וכוללת הנחיות הלכתיות מדויקות כיצד לתמוך בשבט מבחינה כלכלית כדי שיוכל להתפנות לעבודתו הרוחנית, היוזמה להקדשתו של שבט יששכר הגיעה מלמטה – מזבולון אחיו, שזיהה את הכוח הרוחני שביששכר ובחר להעניק לו את תמיכתו הגשמית. ההצבה של שבט יששכר לצדו של לוי מעידה לכאורה על הצלחתו של זבולון, ועל המקום הרוחני הגבוה שהוא השכיל להעניק לאחיו יששכר.²⁷

זוהי דוגמה לסגנונו המיוחד של ספר דברי הימים, המעביר נקודות מרכזיות באמצעות אי־הזכרה, רמיזה או הסתרה מכוונת של הדברים:²⁸ דווקא בכך שהספר לא מזכיר את הכוח של זבולון, הוא מדגיש את מהות כוחו: מאחורי הקלעים, בהעניקו עוצמה מיוחדת לכוחו הרוחני של יששכר.

בנימין והכוח ה"אחר"

חֶשֶׁם בְּנֵי אֶחָר:

(דבה"א ז, יב)

בסוף פירוט יוחסיו של בנימין (דבה"א ז, ו-יב), בלוע ונחבא בקצה תיאורו של השבט, מופיע לפתע שם יוצא דופן, ותלוש מכל הקשר משפחתי: "חֶשֶׁם בְּנֵי אֶחָר" (דבה"א ז, יב). מיהו אותו "אֶחָר", שלא נזכר ביוחסין קודמים? רמז לזהותו של ה"אֶחָר" נמצא פסוק אחד הלאה. לאחר פירוט יוחסיו של שבט בנימין, מופיעים בקיצור רב בניו של שבט נפתלי – ומיד לאחר מכן, בסיומו של הפסוק הקצר, נכתב "בְּנֵי בְלָהָה" (דבה"א ז, יג). זוהי רמיזה לקורא המעמיק לחזור על הפסוקים שקרא קודם לכן, ולנסות לאתר את דן, בנה הראשון של בלהה. בקריאה חוזרת זו יזהה הקורא את חושים בנו של דן, ויבין כתוצאה מכך

השבטים הוא "ששני השבטים הללו עסקו בהרבצת תורה ברבים" (קיל (לעיל, הערה 6), עמ' 13 הערה 17. תודה לחנה לילנטל ממכללת אפרתה על הארת תשומת הלב).

27 כיוון זה זוכה לחיזוק גם בהמשך הספר: כאשר שבט יששכר מוזכר, בהקשר לנציגי צבאות ישראל שיצאו לקראת דוד, השבט מתואר כ"יֹדְעֵי בִינָה לְעֵתִים לְדַעַת מִהַ יַעֲשֶׂה יִשְׂרָאֵל... וְכָל אֲחֵיהֶם עַל פִּיהֶם" (דבה"א יב, לג). פסוק זה יוצא מהקשרה הצבאי של הפרשייה (ואכן שאר השבטים מתוארים בהקשרים צבאיים, כ"חֲלוּצֵי צָבָא", "גְּבוּרֵי חַיִל", "עֲרֹכֵי מְלָחָמָה" וכיוצא בזה לאורך כל הפרק שם; יששכר הוא היחיד שמתואר בהקשר אחר) – וזהו האזכור הישיר היחיד בכל ספרי התנ"ך לעיסוקו של יששכר בחוכמה והנהגתו את ישראל בחוכמתו.

28 ומעניין שתרגום השבעים מכנה את הספר Παράλειπομένων, "מלשון מחיקה והשמטה".

שה"אָחר" הוא לא אחר מאשר דן עצמו.²⁹ כך הספר מכסה טפח ומגלה שניים: מצד אחד מעלים את דן משבטי ישראל, ומצד שני מבליטו בהדגשה, תוך הגדרת שמו מחדש.

יתר על כן: ב'כותרת' של שבטי ישראל (דבה"א ב, א-ב) דן הוא היחיד ששונה מקומו הטבעי בסדר השבטים: אם היה דן במקומו, היו השבטים מסודרים על-פי האמהות – לאה, רחל, בלהה וזלפה. אלא שדן לבדו הוקדם למקום נכבד בין בני לאה ובין בני רחל; כביכול הודגש כבר בתחילת תיאור מקומם של השבטים בעם מקומו המיוחד של דן, מחבר כעמוד התווך בין בני לאה ורחל, שלרוב הם אלה שזכו למקום של הנהגה והובלה של העם.

מעניין במיוחד פירושו הקדמון של תלמיד רס"ג. מלבד הרמיזה לשבט דן כבלוע בסוף ייחוסי בנימין, במילה "אחר", הוא מוצא אותו במקום נוסף ועוד פחות צפוי: בפעם השנייה שמופיע שבט בנימין, לקראת סוף ייחוסי השבטים, נכתב "וְאֵלֶּה בְּנֵי אַחֻד אֵלֶּה הֵם רְאִשֵׁי אֲבוֹת לְיוֹשְׁבֵי גְבַע וַיְגַלּוּם אֶל־מִנְחַת" (דבה"א ח, ו). תלמיד רס"ג מוסר בשם רבו רס"ג, שהמילה "אַחֻד" רומזת לאחת מערי נחלתו של שבט דן – "יהד" (יהושע יט, מה), ועל כן מדובר כאן בגלותו של שבט דן.³⁰ פירוש זה מעניין במיוחד, דווקא מכיוון שלכאורה, אין זה פירוש. הרי אין כאן צורך פרשני להניח שמשפט זה, המוכנס בתוך פירוט יוחסי שבט בנימין, אינו מתייחס לבני השבט; ואף אם היה קושי מסוים בפסוק, אין מקובל שתירוצו ייעשה באמצעות קישור שתי מילים שמאחדת ביניהן אות אחת בלבד (האות ד'), ומבחינת פשט הפסוקים קשה למצוא את הקשר ביניהן. נראה כי אין זה בלתי סביר לטעון שאין לפנינו פירוש, כי אם מדרש;³¹ אולי אחת מהדרשות הקדומות של ספר יוחסין שאבדו.³² העובדה שתלמיד רס"ג מביא פרשנות זו בשם רבו רס"ג מחזקת הנחה זו, שיש כאן מסורת דרשנית ולא פירוש על-דרך ההיגיון. בין כך ובין כך, פרשנות זו מעצימה את הקשר שבין שני השבטים הללו – דן ובנימין, כאשר דן מוזכר פעמיים בספרנו בלוע ונעלם בתוך יוחסי בנימין.

29 תלמיד רס"ג (לעיל, הערה 17), פרק ז'. וכן המלבי"ם מביא דעה זו, בדבה"א ז, יב-יג, והרד"ק מזכירה (דבה"א ז, א). אומנם על דרך הפשט אין מדובר בשבט דן, אלא באישים לא ידועים משבט בנימין, או אף כהמשך לתיאור מקומם ומוצאם של שופים וחופים שנזכרו בראשית הפסוק (ראו תרגום רב יוסף לדבה"י, המיוחס לרש"י, הרד"ק וביאור הגר"א על אתר).

30 תלמיד רס"ג (לעיל, הערה 17), דבה"א פרק ח.

31 בנוסח 'אל תקרי אחוד אלא יהוד'...

32 פסחים סב, ב.

אך אם כן, מדוע מופיע דן רק ברמיזה? ומדוע בלוע וחבוי בתוך יוחסיו של בנימין דווקא? ומדוע במילה שמעוררת אסוציאציות כה שליליות, כמו "אָחֵר"? דן הוא המאסף, האחרון; הוא נמשל ל"נָחַשׁ עַל־יַדְרָךְ", על הארץ, שנושך בעקב ומפיל ל"אָחֹר" (בראשית מט, יז). נחש הוא כוח נמוך, הזוחל על הארץ, והוא הכוח המסמל את שורש החטא ואת יצר הרע, את יציאתו של האדם מגן עדן. יעקב רואה בכוח זה חלק בלתי נפרד מהכוחות שעתידיים להנהיג ולהוביל את העם, ומתפלל על כוח זה של בנו, בכור השפחות, ש"יָדִין עִמּוֹ כְּאֶחָד שְׁבֵטֵי יִשְׂרָאֵל" (בראשית מט, טז), על אף היותו לכאורה "אָחֵר"; כוח שנזקק לישועה מיוחדת: "לִישׁוּעָתְךָ קִנִּיתִי ה'!" (שם, יח).³³

ואכן, בברכתו של משה, דן – שאת דרכו התחיל כנחש – הופך ל"גֹּר אַרְיֵה" ש"יִנָּק מִן־הַבֶּשֶׂן" (דברים לג, כב). זהו כוח הנהגה בוסרי, ראשוני, שיש בו מימד של זינוק – כשם בנו חושים, מהירות ותעוזה.³⁴ זאת לעומת יהודה, שהתחיל בברכות יעקב כגור אריה, אך ממשיך באותן הברכות להתפתח לאריה וללביא ש"מִי קִמְּנוּ" (בראשית מט, ט).³⁵

הדברים באו לידי ביטוי במנהיגותו יוצאת הדופן של שמשון משבט דן, שמשלב הנהגה וקדושה נזירית יחד עם כוח של חיים ותאוה לכאורה. הכוח הזה צריך להיכנס להנהגה אך לא בצורה גלויה אלא רק ברז, בין השורות. וכוח זה יכול לבוא לידי ביטוי בהנהגת העם, עם כל אחרותו, דווקא כשהוא נכלל בתוך בנימין;³⁶ כשם שבחייו של כל אדם ואדם הוא נדרש למצות את כוח החיים והחיבור לעולם הזה, אך רק במקום של שקט, צניעות ושתיקה.

33 כך גם שותף בן השבט, אהליאב בן אחיסמך, בבניית המשכן, על אף ש"אין לך גדול משבט יהודה ואין לך ירוד משבט דן שהיה מן הלחינות" (שמות רבה מ, ד).

34 מעניין כי המונח חושים מזכיר הן מהירות ותעוזה ("נחלץ חשים לפני בני ישראל", במדבר לב, יז); והן את החושים המקשרים את האדם לעולם הזה, ובהם הוא נמשך אחריו (כשדווקא חושים עצמו "פגום באזנו ובלשונו", כלשון המדרש בפרד"א ל"ח).

35 ה"רע רבץ כאריה" של שבט יהודה מסמל יציבות ועוצמה, מול הנשיכה המהירה והחד-פעמית של הנחש.

36 לסוגיית מקומו המיוחד של שבט בנימין בספר דברי הימים יש לייחד דיון נפרד, מקוצר היריעה.

בני יוסף והבכורה

וּבְנֵי אֶפְרַיִם... וְהָרְגוּם אֲנֹשֵׁי־גֵת
 הַנּוֹלָדִים בְּאֶרֶץ פִּי יְרֵדוּ לְקַחַת אֶת־
 מִקְנֵיהֶם: וַיִּתְאַבֵּל אֶפְרַיִם אֲבִיהֶם יָמִים
 רַבִּים וַיָּבֵאוּ אֶחָיו לְנַחֲמוֹ: וַיָּבֵא אֶל־
 אִשְׁתּוֹ וַתְּהַר וַתֵּלֶד בֶּן וַיִּקְרָא אֶת־שְׁמוֹ
 בְּרִיעָה כִּי בְרָעָה הָיְתָה בְּבֵיתוֹ: וּבָתּוֹ
 שָׁאַרָה וַתִּבֶן אֶת־בֵּית־חֹרוֹן הַתַּחְתּוֹן
 וְאֶת־הָעֵלְיוֹן וְאֵת אֶזְנֵן שָׁאַרָה:

(דבה"א ז, כ-כד)

ספר דברי הימים מדגיש את כוחם של בני יוסף, בעיקר בני אפרים (דבה"א ז, כ-כט) ולצדם בני מנשה (שם, יד-ט), שמקדימים ומבשרים את בוא הגאולה. ליוסף ניתנה הבכורה – ומתנה זו העניקה לשבטו שתי נחלות (של אפרים ושל מנשה הבכור, שאף הוא נחל למעשה שניים, משני עברי הירדן) – אך גם העניקה לו את זכות הבכורה בהיסטוריה המופלאה של העם היהודי.

יוסף הוא זה שממנו מתחילים תהליכי הגאולה וההתקוממות של עם ישראל. זו משמעות המושג 'משיח בן יוסף' – זהו כוחה הרוחני של הבכורה. כוחו של יוסף בא לידי ביטוי בעיקר בהקשר לגאולת העם והתיישבותו בארץ ישראל. גם יציאת מצרים, הרגע שהפך את ישראל לעם והוביל עם זה להתיישבות בארצו המובטחת – גם אירוע זה התחיל מיוזמתם של בני יוסף. בסיפור יוצא דופן ובלתי־ידוע מימי הגלות במצרים, על בני שבט אפרים שמגיעים בנסיבות עלומות לארץ ישראל ונהרגים עוד בחייו של אפרים, מדגיש ספר דברי הימים את כוחו המיוחד של שבט זה. חז"ל מוצאים בפסוקים אלו רמז ליציאה מוקדמת של בני אפרים ממצרים, לאחר "שמנו לקץ וטעו".³⁷ יציאה מוקדמת זו, אף על פי שהסתיימה במוות, פותחת בתהליך הגאולה,³⁸ ובכוחה

37 סנהדרין צב, ב. ונחלקים המפרשים אימתי אירעה יציאה זו – האם בחייו של אפרים (שהרי נאמר "ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים"), או שלושים שנה קודם הגאולה, כדחיקה של הקץ (עיי'ן רש"י שם). ואולי היה גם זה בחייו; "אפרים האריך ימים עד שלושים שנה לפני הגאולה, או יותר" (הערת הרב אביגדור נבנצל שליט"א). לפי המהרז"ו, מדובר בשני ניסיונות יציאה שונים של בני אפרים.

38 כפי שניתן לראות שם בסנהדרין – שאותם בני אפרים הם המתים שהחיה יחזקאל, כחלק מחזון העצמות היבשות.

יוצאים ישראל ממצרים.³⁹

תלמיד רס"ג מצא בסיפור זה עדות להתיישבות קדומה של בני אפרים בארץ ישראל, בנחלה "שתפסו בימי שלטנותו של יוסף שהיה מלך על הארץ". בני אפרים לפי פרשנותו של תלמיד רס"ג מצאו את מותם בסכסוך מקומי עם בני הארץ, ושאָרָה בתו ייסדה לאחר מותם ערים בארץ (שתיים מהן, בית חורון עליון ובית חורון תחתון, עומדות בבניין עד היום הזה), עוד טרם היציאה ממצרים. לפי תלמיד רס"ג, גם בני מנשה התיישבו בארץ עוד בימיו של יוסף, והאירועים המתארים בסוף פרשת מטות (במדבר, לב, לט) את כיבוש הגלעד הינם למעשה כיבושים קדומים שערכו בני מנשה בתקופת מלכותו של יוסף.⁴⁰ לפי הסבר זה, בני יוסף לא רק שנתנו את האות המוקדם ליציאת מצרים, אלא פתחו גם בהתיישבות מוקדמת של הארץ – ושני מהלכים אלו, גם אם הסתיימו במותם, מהווים את התנועה הראשונית שהובילה את הגאולה.

זהו כוחו של משיח בן יוסף 'שנהרג' – כוח מקדים לגאולה, שלכאורה נכשל, אך רק בזכותו יכולה הגאולה להתחיל. 'התעוררות דלתא', שעל אף כשלונה כביכול מובילה ל'התעוררות דלעילא'; משיח בן יוסף שעל אף שנהרג מעורר בכוחו את משיח בן דוד.⁴¹

לאחר שבטי יוסף (מנשה ואפרים), מופיע אשר (דבה"א ז, ל-מ). מעניין כי על אף שבמבט ראשון לא ברור הקשר בין השבטים, רב המשותף ביניהם: ראשית, הדגש בברכתם של שני השבטים (הן בברכות יעקב והן בברכות משה) הוא על שפע גשמי, ומברכותיה של ארץ ישראל. ובנוסף, בשני השבטים מודגש באופן מיוחד כוחן של נשות השבט: במנשה, בפעם שבה הוא מוזכר בצמוד לאחיו אפרים (דבה"א ז, יד-ט) – ולא בפעם הראשונה שבה הוא מוזכר, עם שבטי עבר הירדן – מוזכרות נשים רבות, שאזכרתן לאו דווקא נצרכת מבחינת פירוט

39 'מה עשה הקדוש ברוך הוא? נטל דמם של בני אפרים וטבל בו כליו כביכול... אמר הקדוש ברוך הוא: איני מתנחם עד שאנקום נקמתן של בני אפרים, שנאמר: "ולא נחם אלוקים" (שמות יג, יז)' (שמות רבה כ, יא).

40 תלמיד רס"ג (לעיל, הערה 17), פרק ז'. וכן בפירוש המיוחס לר' יהודה החסיד (בשמות א, ז) הוא מביא בשם אביו שבני ישראל התיישבו בישראל עוד בימי גלות מצרים, ומוסיף כי לדעתו "דוקא זרע יוסף היו עושין, ולהן היה רשות מפרעה, כי מחמת כבוד יוסף פרעה נהג בהם כבוד לתקן ולחזק את ירושתן". וכן ברד"ק (דב"ה ז, כא). וראו עוד בהרחבה על מקומה המרכזי של ההתיישבות בספר דברי הימים בכלל, ועל פרשייה זו של התיישבותם המוקדם של בני יוסף בפרט, במבוא 'דעת מקרא' לדברי הימים, 'ספר היישוב (התיישבות ויישובים)' (עמ' 63-86).

41 "וספדה הארץ משפחות לבד, משפחת בית דוד לבד ונשיהם לבד" (זכריה יב, ב)... הא הספידא מאי עבידתיה? ...על משיח בן יוסף שנהרג' (סוכה נב, א).

היוחסין, כולל אזכור של בנות צלפחד;⁴² בשבט אפרים מוזכרת שְׁאָרָה, שלאחר מות בני אפרים בניסיונם הכושל ליישב את הארץ, היא זו המצליחה לייסד ערים שנתרו בבניין עד היום הזה; ובשבט אשר מוזכרת שָׁרָח, הבת היחידה המופיעה בין צאצאי שבטי ישראל היורדים מצרימה. מעניין כי בהקשר לשבטים אלו מוזכרות נשים גם באופן סמלי, ובצורה דומה באופן מפתיע: אצל יוסף מתואר בברכתו כי "בְּנֹת צַעֲדָה עֲלֵי-שׁוֹר" (בראשית מט, כב), ובאשר בהולדתו מתנחמת לאה, "בְּאֲשָׁרֵי כִי אֲשָׁרוּנִי בְּנֹת" (בראשית ל, יג).⁴³ החזרה על המונח "בנות" והשימוש בשורש "שור" מעורר מחשבה על הקשר שבין השבט לבין נשים ואישור שאולי מגיע מהן לכוחו של השבט.⁴⁴

חיזוק מכיוון שונה לקשר המיוחד שבין כוחם של השבטים הללו, יוסף ואשר, מצוי במדרש: שרח ידועה כמי שבישרה בנגינה על כי עוד יוסף חי, וכי הוא מושל במצרים;⁴⁵ היא זו שמאשרת לעם כי אכן הגיעה עת הגאולה עליה אמר יוסף, "פֶּקֶד יִפְקֹד אֱלֹקִים אֶתְכֶם" (בראשית נ, כה);⁴⁶ והיא גם זו שלקראת היציאה ממצרים מוצאת את עצמותיו של יוסף.⁴⁷ יוסף, השלב הראשון של הגאולה, מתבשר ומגיע על-ידי שרח בתו של אשר. הקשר שבין נשים לגאולה ולארץ ישראל בא בפסוקים אלה שבדברי הימים לידי ביטוי עז ומשולש, בקישור שבין כוחם של יוסף ואשר: בנות צלפחד משבט מנשה, הידועות באהבתן ליישוב

42 בפירוט יוחסין הקצר בן ששת הפסוקים בלבד מוזכרת "פִּילְגֶשׁוּ הָאֲרַמִּיָּה", "אִשָּׁה" אלמונית שנישאה לשופים ולחופים, שתי נשים ששמן "מַעֲכָה", אחת אשת מכיר ואחת אחותו, דמות מסתורית המכונה "אֲחֹתוֹ הַפְּלֻקֶּת" וכמובן – בנות צלפחד.

43 תודה לאוריה בן גיגי ממכללה ירושלים.

44 ובמדרש אף נשתבח שבט אשר דווקא בבנותיו, שהיו נאות ונישאו לכהנים (ר' לוי), או למלכים (ר' סימון) – על שנמשחים בשמן זית, מה שנרמז בפסוקים בהם אנו עוסקים בספרנו (דבה"א ז, לא) – "הוא אָבִי בְרִיָּית [כתיב: ברוזת]" (בראשית רבה, עא, י). את שתי ברכות שבט אשר – גם בברכות יעקב וגם בברכות משה – מסביר המדרש על בנות השבט (שם צט, יב). ומדרשים נוספים מקשרים את ברכתו של אשר לבנות השבט, ודווקא על המילים "בְּרוּךְ מְבָנִים אֲשֶׁר" (דברים לג, ד) בתנחומא (ויחי, יג), בתנא דבי אליהו רבה (פרשה י'), ובילקוט שמעוני (בזאת הברכה). ובזוהר בויחי (רמו ע"א): "ורזא דכתב 'מְאֲשֶׁר שְׂמִנָּה לְחֵמוֹ' (בראשית מט, כ)... כמה דכתיב 'רְאוּהָ בְּנֹת וַיֵּאשְׁרוּהָ' (שיר השירים ו, ט) ועל דא אמרה לאה 'בְּאֲשָׁרֵי כִי אֲשָׁרוּנִי בְּנֹת' (בראשית ל, יג)... ובכל אתר רזא דלחם נוקבא היא בגין כך 'שְׂמִנָּה' כתיב ולא שמן" (ולעומתו יוסף הוא "רשימא דדכורא", שם רמו ע"ב, ועי"ש).

45 ספר הישר, ויגש, פרק יד.

46 פרקי דרבי אליעזר, פרק מח.

47 סוטה יג, א. ועיינו בתוספות שם: "י"ל שסוד הגאולה נמסר לסרה".

הארץ; שארה בת אפרים ופתיחתה את יישוב הארץ – עוד קודם לכיבושה בידי יהושע בן השבט; ושרח בת אשר, המבשרת ומניעה את הגאולה המיוחדת והארץ־ישראלית העתידה לבוא בידי יוסף.

ספר דברי הימים, שנכתב בשלהי תקופת התנ"ך, בימי ראשית התגבשותו הלאומית המחודשת של העם היהודי עם הקמת הבית השני, פורס בפני המעיין בו את מערכת הכוחות של כל חלקי העם, ואת מקומו הייחודי והמתאים של כל שבט ושבט בתוכו.

באמצעות סידור מחדש של שמות השבטים (הן ב'כותרת' השבטים, והן בפירוט יוחסיהם) יוצר הספר מעין מיפוי של מערכת היחסים הרצויה בתוך שבטי ישראל, כאשר לכל שבט שמור מקומו – וכאשר הוא במקומו, הוא זוכה לפריחה ולביטוי תרומתו הייחודית לעם. כך הצמדתו של אשר לאפרים, תוך הדגשת נשות השבט, מובילה להעמקה בקשרים שבין שבטים אלו, כמניעי הגאולה; כך הצבת יששכר לצד לוי מעידה על המקום הרחוני הגבוה שזכה לו; וכך קשירתם של שלושת השבטים שראשוניותם לבדה שמורה להם, מעצימה את מקומה של ראשוניות זו בקרב השבטים.

לא רק באמצעות סידור השבטים מבליט הספר את כוחם ומקומם בעם. "לא ניתן דברי הימים אלא לידרש";⁴⁸ התייחסותו של הספר לשבטי ישראל בפרקי היחס מדגימה את הקריאה הדרשנית שיש לקרוא בפסוקי הספר, שנכתב כחזרה לכאורה על הספרים שקדמו לו – ובכך 'מתכתב' עימם ליצירת משמעות חדשה. כך דווקא היפקדות מקומו של שבט זבולון מיוחסי שבטי ישראל, בשעה שחלק כלשהו מיוחסיו ודאי היה לפני מחבר הספר (הרי היו לפניו חומשי התורה!), משמשת להדגשת כוחו המיוחד של הפועל מאחורי הקלעים; וכך שינוי השמות תוך 'משחק מילים' הטוען לדרשה מדגישה את מקומו הייחודי וה'אחר' של שבט דן בתוך יחסי הכוחות של שבטי ישראל.

הספר מבטא את כוחם של השבטים גם באמצעות אזכורים וסיפורים שאינם חלק מהרצף של פירוט היוחסין: כמו הפסוקים הממסגרים את מקומו המיוחד של ראובן במערכת הכוחות של השבטים, ומגדירים את שלושת קודקודי ההנהגה והבכורה; המאורעות הקדומים והבלתי ידועים של ראשית יישוב הארץ בידי בני אפרים, מעצימים את כוחו הייחודי של שבט זה; וסיפור הכיבושים של שמעון בשלהי קורותיו כשבט – המסתיים בהשמדת עמלק – סוגר את סיפורו

של השבט, ואת הגשמתו העצמית המאוחרת של שבט שכמעט ואבד. רשימת היוחסין שמפרט ספר דברי הימים פורסת בפני המעיין מערכת כוחות מגובשת של העם היהודי, תוך הדגשת כוחו הייחודי של כל שבט ושבט, ומקומו המתאים בתוך שבטי ישראל. יצירה זו מתווספת לספרי התנ"ך בתקופת התגבשותו של קובץ הספרים המקודש שיהיה לאבן היסוד של העם היהודי לדורות; בכך היא קוראת לשימור זכרם של השבטים – גם אלה שבתקופה זו כבר אבדו לכאורה ונתפזרו בעולם, ולא שבו עם שיבת הציון הזמנית של ימי הבית השני – כחלק מהותי ובלתי־נפרד מהעם שעתידי להתקומם מחדש בציון.

נספח (תרשים)

מבנה סדר השבטים בפרקי היחס

